

СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО РІВНЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

*М. С. Делюсто, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Україна)*

e-mail: mdelyusto@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>

Фразеологічний рівень українських новожитніх говірок межиріччя Дністра і Дунаю найменш вивчений, хоч має високу евристичність. Діалектні явища фразеологічного рівня цих говірок уможливають удокладнення наявної інформації щодо їхньої генетичної основи та динаміки.

Статтю присвячено визначенню типів, ареальної релевантності та евристичного потенціалу фразеологізмів у досліджуваних українських говірках, що побутують в інтерферентних умовах, у тісній багаторічній взаємодії з болгарськими, румунськими, гагаузькими, російськими та іншими діалектними мікросистемами. Мета дослідження – визначити типи, ареальну релевантність та евристичний потенціал фразеологізмів в українських говірках межиріччя Дністра та Дунаю, що побутують в інтерферентних умовах, з'ясувати деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, установити збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи й інтерферери. У праці використано описовий та зіставний методи. У ній з'ясовано деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, розмежовано збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи й інтерферери.

У результаті дослідження зроблено висновки, що генетичні маркери представлені двома типами: 1) ті, що відрізняють говірки в межах ареалу, 2) ті, що відрізняють говірки ареалу від інших ареалів. Трансформації генетичних маркерів одиниць фразеологічного рівня, що реалізовані в площині форми і значення, можуть призводити до появи нових фразем, їхніх варіантів, ареально релевантних як у межах регіону, так і поза ним. Процес фразеологізації, закріплення певного явища у фразеологізмі, сприяє збереженню архаїчних діалектних явищ, питомих рис материнських говірок.

Ключові слова: українські новожитні говірки, фразеологічна одиниця, запозичення, генетичний тип, межиріччя Дністра і Дунаю.

Актуальність. Стан вивчення фразеологічного рівня української мови, порівняно з іншими рівнями, можна визнати територіально нерівномірним. Відомості про нього ще фрагментарні й недостатньо систематизовані, зокрема щодо їхньої ареальної релевантності. Дуже важливими, на нашу думку, є діалектні явища фразеологічного рівня для встановлення генетичної основи й динаміки говірок новожитніх українських ареалів, для яких нерідко характерні латеральні розташування та інтерферентні умови побутування, що передбачають контакти й говірок із різною діалектною основою в межах однієї мови, різнотипних мішаних говірок, і говірок різних мов. Такі умови контактування генетично відмінних ідіомів визначають побутування та динаміку українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю (МДД), зумовлюють, з одного боку, збереження, консервацію явищ, або, з іншого, появу інновацій – трансформацію, зникнення старих і запозичення натомість нових фразем (інтерферем фразеологічного рівня) з інших контактних ідіомів та, своєю чергою, можливу їхню трансформацію.

Актуальність статті зумовлює необхідність поглибленого вивчення одиниць фразеологічного рівня мовної структури українських говірок МДД, важливим чинником розвитку яких є мовне контактування, що впливає на фраземи, їхній перелік, динаміку, їх збереження і трансформацію в конкретних говірках, ареальне варіювання фразеологічних одиниць (ФО). Самі ж фраземи можуть бути маркерами певного генетичного і

динамічного типу говірок (що, імовірно, уможливить відкриття нових типів чи підтипів), докладне вивчення їх може допомогти уточнити класифікацію діалектної форми національної мови ареалу, спрацювати на вдосконалення переліку й класифікації ФО загальнонаціональної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі констатуємо зростання інтересу науковців до питань діалектної фразеології, що зумовлює появу нових описових праць у цій царині (Г. Аркушин [1], А. Івченко [11], Л. Ткач [21], Л. Савченко [19], Н. Венжинович [43], Н. Коваленко [13], І. Ващенко [3], Н. Демченко, О. Оловаренко [8], І. Царьова [23] та ін.), лексикографічних (Н. Вархол, А. Івченко [2], А. Івченко [10], В. Чабаненко [5], Д. Ужченко, В. Ужченко [22], Н. Коваленко [12], І. Глуховцева [6] та ін.). Водночас ще потребує розкриття евристичний потенціал свідчень діалектних рис цього рівня мовної структури щодо діалектного членування української мови як у форматі загальнонаціональному, так і в регіональному, що потребує активізації досліджень лінгвогеографічного характеру.

Мета дослідження – визначити типи, ареальну релевантність та евристичний потенціал фразеологізмів в українських говірках МДД, що побутують в інтерферентних умовах, з'ясувати деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, установити збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи й інтерферери.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань: спостерегти й зафіксувати одиниці фразеологічного рівня в українських говірках МДД; окреслити ареальну релевантність та евристичний потенціал фразеологізмів у досліджуваних говірках; з'ясувати деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, установити збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи та інтерферери.

Матеріали й методи дослідження. Джерелами дослідження стали описові, лексикографічні та лінгвогеографічні праці дослідників українських говірок МДД (В. Дроздовського [9], А. Муқан [18], А. Колесникова [14–16]) та власні фонозаписи діалектного мовлення носіїв цих говірок, зроблені упродовж 2016–2021 рр.

Методологія дослідження ґрунтована на дослідницьких процедурах діалектології. Збір фактичного матеріалу зроблено за допомогою експедиційного методу, спостереження, анкетування. Крім цього, у праці використано описовий та зіставний методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз фразеологічного рівня українських говірок МДД змушує розглядати поняття ФО в широкому значенні, тобто, окрім фразеологічних зрощень, фразеологічних єдностей та фразеологічних сполучень, варто брати до уваги й широкий спектр фразеологічних виразів – прислів'я, приказки, крилаті фрази, мовні штампи, зокрема етикетні формули (вітання, прощання, знайомства тощо), оскільки в діалектології їх не розглядають із достатньою увагою подібно до одиниць інших рівнів мовної структури. Відтворюючись у вигляді усталених, неподільних, цілісних конструкцій, ФО часто містять ареально релевантну інформацію (напр., формула прощання *До нових зустрічей*, формула вітання *Добре утро*), зокрема й у межах досліджуваного мікроареалу (скажімо, формула *Хай бог милує* маркує мішані говірки й говірки з південно-східною і північною діалектними основами, а *Най бог милуй* – говірки з буковинсько-подільською моногенністю), уможливаючи диференціацію фразем – генетичних маркерів і фразем-інновацій, фразем-трансформ, а також запозичень (інтерферем). Крім цього, на нашу думку, важливу інформацію для діалектології можуть мати фразеологізовані маркери початку і кінця промови, напр.: *ну що вам сказати, як ви сам знаєте; та й так, та й ось, та й ось так, та й так-о, та й тако-во* тощо, а також мікроетноніми-фраземи: *шевченківська Гапка* (екзоетнонім – так називає мешканок с. Шевченкове Ізмаїльського р-ну носійка говірки с. Трудове Ізмаїльського р-ну), *райки сольоні* (екзоетнонім – назва мешканців с. Ройлянка (історично – Райлянка) Дивізійської сільської громади, Білгород-Дністровського р-ну), *плахтуни-зарізаки* (ендо- і екзоетнонім мешканців Плахтіївки Білгород-Дністровського р-ну),

шаганці-ваганці (екзотонім мешканців с. Приморське (колись – Шагани) Лиманської сільської громади в Білгород-Дністровському р-ні) та ін.

Безумовно, арсенал ФО українських говірок МДД містить значний обсяг одиниць, спільних із багатьма іншими діалектами та відомим тією чи тією мірою літературному стандарту, напр.: *вивести на чисту воду* ‘дівчатися правду’, *вийти сухим з води* ‘викрутитись’, *і води не випросиш* ‘дуже жадібний’, *перебиватися з хліба на воду* ‘голодувати’, *голий-босий* ‘дуже бідний’, *головою вдарився* ‘дурний’, *вилетіло з голови* ‘забути’, *випустити з голови* ‘забути’, *крутиться в голові* ‘важко пригадати’, *не дружити з головою* ‘дурний’, *голова варить* ‘розумний’, *голова не варить* ‘дурний’, *поперек горла стати* ‘докучати’, *хай йому грець* ‘незадоволення’, *надуті губи* ‘чванитися, проявляти невдоволення’, *Бог прийняв душу, забрав Бог його, віддати Богові душу* ‘померти’, *Бога за ноги схопити* ‘пощастити’, *дай Боже пам’яті / пам’яти* ‘бажання згадати’, *іди з Богом* ‘формула прощання’, *мати Бога в душі, мати Бога в серці* ‘глибоко вірити в Бога’, *без Бога ми не до порога* ‘безпомічність людини без віри’, *робота не вовк – в ліс не втече* ‘про користь лінощів’, *грубий як бугай* ‘гладкий’, *хоч вбий не пам’ятаю / не помню* ‘зовсім забув’, *зробитися важним* ‘азнатися’, *ні гу-гу* ‘мовчати’, *ні бе, ні ме* ‘нічого не знати’ та багато інших, пор.: [1; 5; 6; 12; 13; 22].

Важливим для діалектного членування новожитих говірок, що розвиваються в інтерферентних умовах, вважаємо поділ ФО на, з одного боку, генетичні маркери і, з іншого, на інновації – трансформи та запозичення.

Генетичні маркери, на нашу думку, можна поділити на два типи: 1) ті, що відрізняють говірки в межах ареалу, 2) ті, що відрізняють говірки ареалу від інших ареалів. До того ж відмінності можуть полягати у ФО в цілому як щодо її значення, так і стосовно форми та окремих складників – лексем, словоформ, словосполучень. В останньому випадку теж варто диференціювати відмінності порівнюваних структур (говірка – говірка, говірка – діалект, говірка – літературний стандарт) і щодо значення, і щодо форми. Зокрема, за свідченнями досліджень А. Колесникова [16, с. 163], ФО *піти до баби Аніки / Анікії* ‘померти’ доволі системно трапляється в ареалі як евфемізм – заступник табуїзованої лексики (мовці уникають слова *померти*, очевидно, це табу) лише в говірках буковинсько-подільського мікроареалу, що розташований на півночі Болградського р-ну (раніше – Тарутинського р-ну), а саме – в говірках сіл Вс., Ну., Пк., отже, є чітким генетичним маркером, який відрізняє говірки цього генетичного типу від інших у межах досліджуваного ареалу. Використання ж багатозначної конструкції (звертання, привернення уваги, висловлення невдоволення, інтимізації мовлення тощо) *мей-брей* (як й окремих його компонентів, інтегральних у межах регіону румунізмів – *мей і брей*) відрізняє говірки досліджуваного ареалу від інших українських.

Відмінності генетично маркованих ФО можуть полягати й у їхніх окремих складниках. Наприклад, для представників багатьох українських діалектів і носіїв лише літературного стандарту буде незрозумілим вислів мовця південнобессарабської української говірки *йти клакою*. Це регіональний варіант ФО *йти на клаку*, тобто *йти на толоку* (*клака* – від молд. *клаке* – трансформованого українського *тлаке* – *толока*), а саме – на гуртову допомогу, напр., будувати хату всім селом. Пор.: *Клака*, -ки, т. одн., ‘толока, безплатна гуртова праця за частування під час будування хатів, сапання та збирання кукурудзи тощо’: *а у нас клакоу хати ст’ройат’ / т’і воз’ат’ / т’і вал’ки ка’чайут’ / прогнали шорх / могори’ча л’у’д’ам* // (Пр.); *і у’с’і чисто ро’били клакою* // *йак з’й’дуц’а ба’гато / і на зогл’а’дис’а / йак хата го’това* // (Яр.); *клака / йти на займи / с’од’н’і до мене пращу’вати / а пот’ім до тебе* // (Мл). [9, Ч. 2], пор. також [14, к. 92; 17, с. 40; 20, с. 98].

ФО *піти на вугол*, поширена в одних українських говірках ареалу МДД, наприклад, у Шв., і *піти на жок / на жок-де-жос* – в інших, напр., у Пк., у старшого покоління означає ‘піти на танці, розваги для молоді’. Очевидно, діалектна специфіка цієї ФО теж полягає у складникові – назві місця, де відбувалися розваги, – риг вулиці (*вугол*) чи, можливо, загін

для корів (*вакол* від рум. *вака* – корова), пор., у В. Дроздовського: *Вулгол*, -гла, ‘куток села’: *в’ін аж на тому вул’і сидит’* // (Пр.). *Вакол*, -ла, 1. ‘місце, куди зганяють скотину під час обіду та ветеринарних оглядів’ (Пр., Лим.): *вакол* *место / де зга’н’айут’ чериду* // (Пр.); 2. ‘вільна площа, майдан’ (Рл.2, Пр., Мик.); 3. ‘загорода, обора’ (Рл.2, Бш.). *Укол*, -лу, ‘майдан’, тс, *вакол* (Пр., Лим.): *ходили у нас ран’че гул’ат’ на укол / це сте’пок / на вулиц’у* // (Пр.) чи назви основної розваги – молдовського / румунського танцю «жок», «жок-де-жос» (танок півдня), народного гуляння «жок» [9, Ч. 2], пор. там само (*Джок*, -ка, 1. ‘назва танцю’: *коли вий’ж’джайут’ до н’ев’ести на гар’ман / музика почи’нае грат’ / а во’ни джок тан’ц’уват’* // (Туз.); 2. ‘місце, де танцюють, веселяться’ (НЦ), *ходили у нас ран’че на джок гул’ат’ // ото х’лопц’і нан’імайут’ джок і то’д’і гул’айімо* // (НЦ) [9, Ч. 2].

Тлумачення формально варіантної (щодо фонетичної реалізації словоформи *бринза*) ФО *робити за бринзю / бринзу / бриндзю / бринзу* ‘працювати за бринзу’, мабуть, не зовсім правильне. Частіше йдеться про семантику ‘працювати за їжу загалом’, а набуття ФО *працювати / робити за їжу* форми *робити за бринзу* пов’язане з популярністю і важливістю цієї страви (*бринзи* – овечого сиру) для мешканців півдня Бессарабії.

ФО *зібрати дзестри* теж наразі є варіантною в ареалі, що зумовлено трансформацією не лише форми (*дзестри, дзейстри, зестри, зейстри, зеч’і, зестра*), а й значення запозиченого компонента *дзестри* – (‘придане’ – первинне значення, запозичене разом із формою з румунської мови) – (‘ганчір’я, лахміття’ – нове значення), пор. [14, к. 88]. Через останнє ФО із складником *дзестри* з першим значенням реалізує сему ‘зібратися заміж’, а в другому – набуло семантики ‘піти від чоловіка’, дослівно – ‘забрати свої речі, своє лахміття’. Отож констатуємо доволі унікальне явище – антонімію і водночас омонімію ФО як наслідок семантичної розбіжності компонентів, що призводить до появи де-факто вже не варіанта, а нової одиниці фразеологічного рівня, адже, згідно з семіотичною концепцією, варіюватися може лише значення, принаймні для фразеологічного рівня, але коли йдеться про протилежність значення (антонімію), уже не можна говорити про варіанти або вирізняти їх лише умовно в плані територіального варіювання. Якщо йдеться про співіснування зазначених ФО в одній говірці (напр., у Пр.), мусимо констатувати співіснування вже різних, антонімічних і водночас омонімічних, фразем, а не варіантів.

Фразеологізми *жити як горобець під стріхою / у стрісі* ‘жити дуже бідно’ – *живу як горобець у стрісі / ... як горобець у стрісі / ... як горобець у стрісі, піти блудом* ‘чинити неправильно’ – *Діти блудом ходять / ходють / ходят / ходя* варіюють в ареалі залежно від фонетичних реалізацій граматичних форм, пор. [16, с. 218, с. 418–419]. ФО зі складниками *горобець, ходят / ходя* є маркерами моногенних говірок буковинсько-подільського діалектного типу ареалу, а одиниці зі складниками *горобець, стрісі, ходять / ходють* маркуватимуть радше полігенні говірки мішаного типу та моногенні говірки з північною і південно-східною діалектними основами.

Табу, побоювання наврочити як причина виникнення або збереження одиниць фразеологічного рівня (як у випадку з ФО *піти до баби Аніки / Анікії*) та їхніх варіантів може бути й відносно інтегральним явищем в ареалі. Цим, зокрема, зумовлена фразеологізація сполучень *піти попід хати, піти попід двори*, закріплених у говірках зі значенням ‘стати нужденним, почати бідувати, просити про допомогу’, на протигагу відносно вільним синтаксичним сполукам у більшості говірок ареалу *...попід хатами, ...попід дворами, ...попід дерева і ...попід деревами*. Щоправда, і в останніх сполуках вірогідна (зважаючи на спекотний бессарабський клімат) фразеологізація зі значенням ‘піти в холодочок, у затінок’.

Фразеологізацію сполуки *піти за водою* ‘пропасти безслідно, вчинити самогубство’ зумовило табу на неї як на відносно вільну конструкцію, складником семантики якої є сема ‘піти набрати води для господарських потреб’, тому з цим значенням у більшості

говірок ареалу вживані лише сполуки *п'яти по воду*, рідше (в окремих говірках моногенного типу) – *п'яти води*, пор. [14, к. 73].

Згадаймо й спостереження А. О. Колесникова над явищами морфологічного рівня у зв'язку з явищем фразеологізації [14–16]. Він, досліджуючи говірки ареалу, заклав у питальник, а також спеціально додатково перевіряв відповідні ФО в діалектних текстах, гіпотезу щодо збереження генетичних маркерів морфологічного рівня саме у фразеологізованих конструкціях. Це дало змогу, зокрема, виявити специфіку ареального і внутрішньоговіркового варіювання часток *хай* / *нехай*: частка *най* як генетичний маркер моногенних говірок північнобессарабського (буковинсько-подільського типу) закріплена за ФО із семантикою ‘прохання до бога про милість’ типу *най бог* ¹*милуй, най господ* ¹*милуйе, най бог просити*, а *хай* є вільною (*хай* ¹*робл'а на с'вою* ¹*голову, хай / нехай спит* – Пк.; *хай берут*, *хай спит* – Вс.). У фразеологізованому вживанні *най* (*най господ* ¹*милуй / милуйе* – Пк.) частіше трапляється в стійких говірках зазначеного генетичного типу колишнього Тарутинського р-ну [15, с. 136; 16, с. 155, с. 473]. Форми наказового способу з часткою *най*, варіантні з *хай*, але без фразеологізації, тобто як у ФО, так і поза їх межами (*най бог* ¹*милуйе* і *хай бог* ¹*милуйе, най спит, хай спит*), є маркерами моногенного закарпатського діалектного різновиду українських говірок МДД, уже новішої формації (Пб.), пор.: [15; 16].

Тенденція до збереження у ФО, як й у фольклорних текстах, архаїки, рис материнських говірок стосується й діалектних явищ як інтегральних в ареалі, так і поза його межами. Наприклад, у фразеологізмі *живем як горох при дорозі / хто йде, той скубе* ‘погано жити, бідувати, зазнавати утисків’ відносно послідовно збережене чергування [г] – [з] навіть у тих говірках, де в нефразеологізованих конструкціях й у відповідях на питальник фіксуємо словоформи без наслідків II палаталізації *на дорозі, при дорозі*.

Зауважено також зворотний до фразеологізації і пов'язаний з останньою процес згортання фразеологізмів в одну лексему, що можна назвати лексикалізацією ФО. Як результат цього явища в ареалі функціонують як відносно інтегральні діалектні риси, так і генетичні маркери. Наприклад, поширений в ареалі вигук *ади*, що навіть мішані говірки регіону асоціює з південно-західним наріччям української мови, є згорнутою в одне слово ФО «а ти диви», пор. словник за ред. О. Бондаря: «*Ади!* в ролі вигука Дивись. *Ади / ади* ¹*шов Лаврик* (Кочк.); *Ади / ск'іл'ки йому не тулкуй / а в'ін сво'їе з'нає* ... (Тат.)» [20, с. 12], а також там само «*Адис'* див. *ади. Ади / мей / адис'* / *ти п'їшла / а корзину забула* (Тат.)» [20, с. 12] – «а ти диви-ся», що функціонує в межах ареалу і як генетичний маркер, зокрема говірок буковинсько-подільського типу *адиса, 'уса, 'анса* ‘ан дивиса’. Пор. також трансформу *засв'ідан'а*, відзначену ще А. Муқан [18, с. 204] – від рос. *до св'ідан'їа* та багато ін.

Отже, трансформації генетичних маркерів одиниць фразеологічного рівня, що відбуваються в українських говірках МДД і щодо форми, і щодо значення, можуть призводити до появи нових ФО, їхніх варіантів, ареально релевантних як в межах регіону, так і поза ним. Причиною обмежень функціонування деяких форм і ФО нерідко є і табу, яке теж буває територіально протиставним. Сам же процес фразеологізації, закріплення певного явища у фразеологізмі сприяє збереженню архаїчних діалектних явищ і рис материнських говірок.

З-поміж ФО ареалу українських говірок МДД є й одиниці, відомі окремим іншим ареалам, зіставним із ними, напр., *мати гармидер* ‘сваритися’ – пор. ФО з відповідним значенням у фразеологічному словнику подільських говірок [12, с. 74], та зіставні з ними (протиставні діалектні риси), напр., *дати маха-драла* ‘втікати’ – пор. *гайда драла, дати драла* у цьому ж словнику тощо [12, с. 72, с. 100]. Поза сумнівом, це може сигналізувати про материнську основу, генетичні складники переселенських говірок.

Активно функціонують у говірках регіону й ФО, засвідчені в них ще в середині ХХ ст. А. М. Муқан [18] і В. П. Дроздовським [9], а також відбиті в невеличких словничках, доданих до праць вищезазначених дослідників, і в лексикографічних працях А. А. Москаленка [17], О. І. Бондаря [20], напр., ¹*повну* ¹*торбу* ‘багато’ *мошви налетіло*;

ро|бити маса|мари / маса|мар'і 'накривати стіл для гостей' – від рум. *masa mare* (тобто великий стіл), пор. у В. П. Дроздовського – *Маса|мари, маса|мар'і*, т. мн., 'частування під час весілля': *при|воз'ат' н'е|в'есту до жин'і|ха / гу|л'айут' / той |веч'ір називайі|ца маса|мари / на маса|мар'і да|руйут' |каждого пригласи|шого / да|руйут' кала|чами і пла|точок //* (Туз.); *зри|зти |голову*, 'надокучувати, набридати', *|баба зри|зла |д'ідов'і |голову / ви|зи тай |год'і //* (Пл.); *гу|л'ати с|вайбу*, 'робити весілля', 'грати весілля'; *да|вати |лупки*, дит., 'бити'; *|дерти |носа*, 'надмірно гордитися'; *диву да|ватис'* 'дивуватися' тільки в сполученні: *|диву да|йес'а / йак о|то |можна си|д'ит' б'із |д'іла //* (Бр.); а також ті, що не зафіксовані раніше, напр.: *|бити йак в |бубон* 'гамселити', пор., *ру|мини / йак вкра|деш / |били йак в |бубон*; *|мати і х|л'іба, і до х|л'іба* 'жити заможньо'; *храм-тара|рам* 'храмовий празник, день села' – складник *тара|рам*, як пояснюють діалектоносії, означає, що вони «сильно гуляють на це свято і дуже витрачаються». Деякі ФО, зафіксовані раніше, наразі поки не виявлені, напр., у В. Дроздовського: *|дати |бобу* 'добре когось побити': *а ну гай за с'атку з|робим / та да|мо йі|му |бобу //* (Бр.); *не" |бачити с' |в'іжойі со|ломи* 'бути не обізнаним з сільським побутом' (Тат.), *цей |д'ат'ко ма|бут' ше ни |бачи|с' |в'іжойі со|ломи //* (Тат.); *зро|бити кура|цину* 'навести в хаті порядок' (Шв.) (прибирання – рум. *curatenie*) [9, ч. 2]. Однією з причин зникнення ФО може бути архаїзація реалій: *си|д'іти при |пувиц'ах* 'працювати царським чиновником' (Бр.) пор., *при ца|ризм'і бу|ло // бу|вало п'і|деш / поси|лайу по|силку / го|вор'у на сво|йім йази|ку / а во|ни с'м' |йуц'а / си|д'ат' при |пувиц'ах //* (Бр.); *ко|та пус|кати*, 'прийом, з допомогою якого допитували учасників Татарбунарського повстання', пор., *|нашому |Ван'і ко|та пус|кали / шоб не" мо|у|ча|у / за ру|башку // по|том |били по ко|тов'і / кот шк|р'аба|у |сил'но //* (Бр.) [9, ч. 2].

Те, що окремі ФО не засвідчені раніше, можна пояснити, окрім відсутності спеціальної уваги до діалектних ФО ареалу, наявністю в складі окремих із них інвективної лексики, напр., *хто всравс' / нев'істка* 'невістка в усьому винна', або тим, що вони не потрапляли в перелік ФО, бо не було достатньої уваги до діалектних текстів як джерела інформації, пор. доволі регулярні в діалектних текстах стійкі вирази, маркери структури тексту: *не жи|вем / а вижи|вайім / хіба це |жизн'а* [7, с. 81, с. 152] тощо (текстові кліше в структурі оповіді діалектоносіїв про життя) та ін.

Особливістю діалектної фразеології досліджуваних говірок є те, що запозичення з контактних мов і діалектів можуть відбуватися на рівні фразем, а не лише лексем чи словоформ як компонентів ФО, пор. попередні приклади зі складниками *мей, брей, клака, жок, дзестри, кура|цина* тощо. З-поміж таких ФО є цілі мікротексти чи уривки текстів *|Віне мо|арте мане|оса ку ку|цитул ши ку ко|аса...* (румунська колядка «Іде страшна смерть з ножем і з косою...») пор. у тексті: *йак / кал'адка бу|ла |ранше при ру|мин // |в'ін'і мо|арт'е / мане|оса / ку ку|цитул ши ку |ко|аса / йеу ма рок ка се ме |ласе...* – Пк. [16]. Діалектоносії, звісно ж, не завжди відтворюють усі компоненти таких одиниць-конструкцій із повною відповідністю до фонетики й граматики мови-донора. Тоді відбуваються трансформації запозиченої ФО, що призводить до появи трансформантів ФО, напр., *|пине |мине / |пуне |мине / |кине |мине / |ц'іне |мине* та ін. (рум. – *ripe tâna*) 'поклади / простягни руку' – діалектоносії старшого покоління доволі часто згадують як сталий вираз цю конструкцію, що лунала з вуст румун, румунських учителів і передувала покаранню, биттю лінійкою, палкою, різочками тощо по руках за порушення румунського мовного законодавства. Варіантний компонент ФО *masa|mari, маса|мар'і* трансформований та адаптований в українських говірках фонетично і морфологічно – як множинний іменник (пор. сполучення слів у мові-донорі *masa mare*). Також як варіантні в ареалі постають форми етикетних формул *ла р'ів'ід'ер'і, ла р'ів'ід'ер'і, ла ре|в'ід'ер'і* тощо (рум. *La revedere*) 'до побачення'; *|дут'і а |каса, |дут'і ла каса, |дут'і а |касе, а |каса* (рум. *du-te acasă*) 'гай додому'; *|буна |з'іуа, |буна |з'іва* (рум. *Buna ziua*) 'добрий день'. Водночас ФО мови-донора можуть відтворювати в українських говірках і без суттєвих змін (як в останньому прикладі), чи навіть копіюючи фонетику, із дотриманням її правил.

Наприклад, у мовленні старшого покоління, яке добре знало румунську мову, доволі точно відтворена її фонетика. Водночас навіть окремі запозичення-трансформи не демонструють варіантності в ареалі, як-от у фразеологізмі – *ʃanm'i'onm'i* – (рум. *șapte opt* – дослівно *сім-вісім*) ‘середня оцінка, нормально, ні се ні те’.

Подібне стосується й запозичень із російської мови, напр., *ти там «ч'іво ні'бут'»* (рос.) (оповідь супроводжує відповідний жест – піднесення пальців до шиї) – ‘купи випити’; *во'ни «і ш'токай'ут і ка'кай'ут»* (рос.) – перемикування коду на російську: ‘кажуть што і как замість що і як’; *шум'ел ка'миш* (назва пісні), *знайе'те й'а'ка в нас майста'р'ішча'нісн'а // Шум'ел ка'миш* / (Пк.), пор. [16].

Причиною виникнення трансформ на основі запозичень може бути й мовна гра діалектоносіїв, напр., римування, пор.: *ла рівідері – головою об двері*.

Відкритим для нас залишається інтерпретація походження багатьох ФО ареалу, що містять у своєму складі одиниці, переважно лексичного рівня і виявляють спільність із структурними рисами російської мови. Не заперечуючи факту впливу російської мови на українські говірки досліджуваного ареалу, вважаємо передчасним інтерпретацію всіх таких ФО (напр., *вітер в кар'ман'і* ‘немає грошей’, *воздух ха'пати* – ‘важко дихати’, *остав'а у'воздух'і* – ‘залишився ні з чим’; *бол'ний на'голову, сла'бий на'голову* ‘психічно хворий’) як фактів зросійщення.

Висновки й перспективи. Важливим для діалектного членування новожитніх українських говірок МДД, що побутують в інтерферентних умовах, вважаємо поділ ФО на генетичні маркери та інновації – трансформи і запозичення. З-поміж генетичних маркерів розрізняємо два типи ФО: 1) ті, що відрізняють говірки в межах ареалу, 2) ті, що відрізняють говірки ареалу від інших ареалів. Як засвідчує проведене дослідження, відмінності можуть полягати у ФО в цілому, а також у її значенні, формі та в окремих складниках ФО – лексемах, словоформах, словосполученнях.

Обмеження функціонування деяких форм і ФО зумовлене табуванням, а також архаїзацією певних реалій. Трансформації генетичних маркерів одиниць фразеологічного рівня, що відбуваються в площині форми і значення, призводять до появи нових ФО, їхніх варіантів, ареально релевантних як у межах регіону, так і поза ним. Сам же процес фразеологізації, закріплення певного явища у фразеологізмі, сприяє збереженню архаїчних діалектних явищ і рис материнських говірок.

На фразеологічному рівні мовної системи інтерференція провокована передусім лексемами-складниками ФО, однак особливістю діалектної фразеології досліджуваних говірок є те, що інтерфереми та їхні трансформи трапляються на рівні ФО в цілому.

Перспективи подальших розвідок пов'язуємо з більш докладним цілеспрямованим вивченням фразеологічного рівня досліджуваних говірок за допомогою комплексного використання спеціально укладеної програми та діалектних текстів, що допоможе не лише уточнити наявне членування ареалу українських говірок МДД, а й удосконалити перелік і класифікацію ФО загальнонаціональної мови.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін–Луцьк, 2005. 177 с.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава : Словацьке педагогічне видавництво, 1990. 160 с.
3. Ващенко І. А. Фразеологічні одиниці в структурі діалектних словників південно-східних говорів України. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 118. С. 130–133.
4. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Київ, 2018. 460 с.
5. Гартоване слово: постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряниці / Зібрав і впорядкував В. А. Чабаненко. Запоріжжя, 1995. 164 с.
6. Глуховцева І. Я. Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 328 с.

7. Делюсто М. Українська наддунайська говірка : збірник діалектних текстів. Ізмаїл : СМІЛ, 2016. 196 с.
8. Демченко Н., Оловаренко О. Семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення радості в говірках Слобожанщини. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 48. С. 107–110.
9. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... канд. філол. наук : 661. Одеса, 1962. 473 с.
10. Івченко А. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Т. 1. Харків, 1993. С. 153–162.
11. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304 с.
12. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. 412 с.
13. Коваленко Н. Д. Фразеологія в діалектному мовленні: ареальне варіювання і функціонування : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Київ, 2021. 444 с.
14. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : ІРБІС, 2016. 168 с.
15. Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Київ, 2015. 493 с.
16. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.
17. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славістів. Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. 78 с.
18. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 661. Глухів, 1960. 291 с.
19. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
20. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 223 с.
21. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Ч. 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 252 с.
22. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.
23. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослобожанських говірок : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во «Інновація», 2015. 258 с.

References

1. Arkushyn, H. L. (2005). Skazav, yak dva zv'iazav: Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni [He said as how he connected the two: Folk sayings and riddles from Western Polissya and the western part of Volyn]. *Liublin–Lutsk*, 177 (in Ukr.).
2. Varkhol, N. & Ivchenko, A. (1990). Frazeolohichniy slovnyk lemkiivskikh hovirok Skhidnoi Slovachchyny [Phraseological dictionary of Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo, 160 (in Ukr.).
3. Vashchenko, I. A. (2007). Frazeolohichni odynytsi v strukturi dialektnykh slovnykiv pivdenno-skhidnykh hovoriv Ukraïny [Phraseological units in the structure of dialect dictionaries of South-Eastern dialects of Ukraine]. In: *Kultura narodov Prychernomoria [The Culture of the people of the Black Sea]*. 118, 130–133 (in Ukr.).
4. Venzhynovych, N. F. (2018). Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta lnhvokulturolohichniy aspekty [Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 460 (in Ukr.).
5. Chabanenko, V. A. (Conductor) (1995). Hartovane slovo: postiini porivniannia v hovirkakh Nyzhnoi Naddnyprianshchyny [Tempered word: constant comparisons in the dialects of the Lower Dnieper]. *Zaporizhzhia*, 164 (in Ukr.).
6. Hlukhovtseva, I. Ya. (2013). Slovnyk modyfikovanykh stiikykh spoluchen sliv v uzusi kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Dictionary of modified stable combinations of words in the usus of the end of the XX-beginning of the XXI century]. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 328 (in Ukr.).
7. Deliusto, M. (2016). Ukrainska naddunajska hovirka: zbirnyk dialektnykh tekstiv [Ukrainian dialect of the Higher Danube: a collection of dialect texts]. Izmail: SMYL, 196 (in Ukr.).
8. Demchenko N. & Olovarenko O. (2019). Semantychni osoblyvosti frazeolohichnykh odynyts na poznachennia radosti v hovirkakh Slobozhanshchyny [Semantic peculiarities of phraseological units to denote joy in the dialects of Slobozhanshchyna]. In: *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni*

Ivana Ohienka. *Filolohichni nauky* [Scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. *Philological Sciences*]. Kamyanets-Podilsky: Aksioma, 48, 107–110 (in Ukr.).

9. Drozdovskiy, V. P. (1962). *Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymor'ia* [The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside]. PhD dissertation (Ukrainian language). Odesa, 473 (in Ukr.).

10. Ivchenko, A. (1993). *Materialy do frazeolohichnoho slovnyka Kharkivshchyny* [Materials for the phraseological dictionary of Kharkiv region.]. In: *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva* [Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society]. Kharkiv, 1, 153–162 (in Ukr.).

11. Ivchenko, A. (1999). *Ukrainska narodna frazeolohiia: onomasiolohiia, arealy, etymolohiia* [Ukrainian folk phraseology: onomasiology, areas, etymology]. Kharkiv: Folio, 304 (in Ukr.).

12. Kovalenko, N. D. (2019). *Frazeolohichni slovnyk podilskykh i sumizhnykh hovirok* [Phraseological dictionary of Podolsk and related dialects]. Kam'ianets-Podilskyi: TOV «Ruta», 412 (in Ukr.).

13. Kovalenko, N. D. (2021) *Frazeolohiia v dialektomu movlenni: arealne variuvannia i funktsionuvannia* [Phraseology in dialect speech: areal variation and functioning]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 444 (in Ukr.).

14. Kolesnykov, A. O. (2016). *Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu* [Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers]. Izmail: IRBIS, 168 (in Ukr.).

15. Kolesnykov, A. O. (2015). *Morfolohiia ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu* [The morphology of the Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 493 (in Ukr.).

16. Kolesnykov, A. O. (2015). *Morfolohiia ukrainskykh pivdenobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika* [The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects: origin and dynamics]. Izmail: SMIL, 676 (in Ukr.).

17. Moskalenko, A. A. (1958). *Slovnyk dialektizmiv ukrainskykh hovirok Odeskoi oblasti* [Dictionary of the Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa: Vyd-vo Odeskoho ped. un-tu, 78 (in Ukr.).

18. Mukan, A. M. (1960). *Ukrainski naddunaiski hovirky. Fonetyko-hramatychni osoblyvosti* [Ukrainian dialects of the Higher Danube. Phonetic and grammatical peculiarities]. PhD dissertation (Ukrainian language). Hlukhiv, 291 (in Ukr.).

19. Savchenko, L. V. (2013). *Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichni ta etnolinhvistychni aspekty* [The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects]. Simferopol: Dolia, 600 (in Ukr.).

20. Bondar, O. I. (Ed.) (2011). *Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny* [Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa: ONU, 223 (in Ukr.).

21. Tkach, L. O. (2007). *Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kints XIX – na pochatku XX stolittia. Ch. 3: Bukovynska frazeolohiia u mizhmovnykh zv'iazkakh ta v zahalnoukrainskomu konteksti* [Ukrainian literary language in Bukovina in the late nineteenth – early twentieth century. Part 3: Bukovinian phraseology in interlingual relations and in the all-Ukrainian context]. Chernivtsi: Knyhy – XXI, 252 (in Ukr.).

22. Uzhchenko V. & Uzhchenko D. (2013). *Frazeolohichni slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu* [Phraseological dictionary of Eastern Slobozhanshchyna and steppe dialects of Donbass]. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 552 (in Ukr.).

23. Tsarova, I. V. (2015). *Etnokulturna semantyka v obriadovii frazeolohii skhidnoslobozhanskykh hovirok* [Ethnic and cultural semantics in ritual phraseology of Eastern Slobozhanshchyna dialects]. Dnipropetrovsk: Vyd-vo «Innovatsiia», 258 (in Ukr.).

Позначення населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: Бш. – Баштанівка, НЦ – Нова Царичанка; Пр. – Приморське; Лим. – Лиман; Тат. – м. Татарбунари; Туз. – Тузли; Кочк. – Кочкувате; Мик. – Миколаївка; Мл. – Молдове; Пл. – Плахтіївка; Рл.2 – Ройлянка, Яр. – Ярославка.

Болградський р-н: Вс. – Височанське; Ну. – Новоукраїнка; Пк. – Петрівка, Пб. – Прямобалка; Ізмаїльський р-н: Бр. – Броска; Шв. – Шевченкове.

PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN DIALECTS SPREAD BETWEEN THE DNIESTER AND THE DANUBE RIVERS

*Maryna Delyusto, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor Department of Ukrainian Language and Literature,
Izmail State University of Humanities (Izmail, Ukraine)*

e-mail: mdelyusto@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>

Abstract. Introduction. *The information about the phraseological level of the Ukrainian resettlement dialects spread in the area between the Dniester and the Danube rivers is still fragmentary and insufficiently systematized, in particular regarding their areal relevance. In our opinion, dialectal*

phenomena of phraseological level are very important for establishing the origin and dynamics of dialects of modern Ukrainian language.

Purpose. The purpose of the analysis is to determine the types, areal relevance and heuristic potential of phraseology of the Ukrainian resettlement dialects spread in the area between the Dniester and the Danube rivers, existing in interfering conditions, to find out some results of language contacts on this language level, preserved phrases – genetic markers and innovations, including transforms and interferems.

Results. The author comes to the conclusion that transformations of genetic markers of phraseological units take place in the field of form and meaning. They lead to the emergence of new phrases, their variants, areal relevant both within the region and outside it. The process of phraseologizing, the consolidation of a certain phenomenon in phraseology, contributes to the preservation of archaic dialectal phenomena, dialectal features of maternal dialects.

Originality. In contrast to the descriptive, lexicographic and linguogeographical works of previous researchers of Ukrainian dialects of this area (V. P. Drozdovsky, A. M. Mukan, A. O. Kolesnykov, the author pays separate attention to the phraseological level.

Conclusion. Analysis of the phraseological level of the researched Ukrainian dialects forces us to consider the concept of phraseological unit in a broad sense.

According to the study, the difference may be in the phraseological unit as a whole, as well as in its meaning, form, and in the individual components of the phraseological unit – lexemes, word forms, phrases.

Prospects for further explorations are associated with detailed purposeful study of the phraseological level of these dialects through the integrated use of special program and dialect texts. It will help to clarify the existing classification of the dialect form of the national language and to improve the list of its phraseological units.

Key words: the Ukrainian dialects, phraseological unit, borrowing, type of origin, area between the Dniester and the Danube rivers.

Надійшла до редакції 15.01.22

Прийнято до друку 11.03.22